



Conservation of biological resources

Olim NARZULLAEV¹

Tashkent State University of law

ARTICLE INFO

Article history:

Received September 2020

Received in revised form 15

September 2020

Accepted 25 September

2020

Available online

1 October 2020

ABSTRACT

The new legislation in the field of environment law, issues of biodiversity, flora and fauna, food security, forest use and environmental safety, environmental policies and rational use of natural resources are discussed.

2181-1415/© 2020 in Science LLC.

This is an open access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

Keywords:

Ecology
ecological sustainability
fauna
biological resources
genetics
biodiversity
food
flora
forest.

SUMMARY

Abstract in English. Preservation of the natural environment

It is one of the universal values as a necessary condition for the continuation of life on earth. But the process of realizing this is very slow.

Social, political and legal issues in this regard are among the issues of state importance. Protection of the environment, rational use of natural resources, ensuring the environmental safety of the population is one of the main directions of state environmental policy. The role and importance of the legal framework in regulating the complex environmental legal relations that arise in this process is enormous

It should be noted that in the Republic of Uzbekistan, as in the Commonwealth of Independent States, environmental policy is based on a number of conceptual principles, the

¹ Tashkent State University of Law, Associate Professor of the Department of Environmental Law Tashkent, Uzbekistan
Email: nau-xau@mail.ru

protection of the environment, rational use of natural resources, environmental safety of the population is regulated by a number of environmental legislation.

About 30 special environmental laws and more than 350 normative legal acts have been developed by many governments to ensure the ecological safety of the population, the rational use of natural resources, its protection and its transmission to the next generation in a pure form. It is obvious that the development of fundamental research in the field of physiology, genetics and selection and the implementation of this research in practice will have a positive impact on the development of agriculture.

The main goal of genetic engineering research is to create a new species, variety, breed, variety by interacting with the main element of a living thing - the gene. Varieties and breeds created by genetic engineering should be distinguished from varieties and breeds created by traditional selection methods. In genetic engineering, animals and plants of the same species or family are completely distant from each other, and plants and animals in a family are crossbred or artificially modified by mutual genetic engineering to create a new variety and breed. The result is hybrids and mutants (e.g., a mixture of elephant and camel, fish and chicken, wolf and rabbit) that are absolutely difficult to fit into the human imagination. According to the world community, the creation of such hybrids and mutants can have a negative impact on human health, along with disrupting the existing natural balance. Given these circumstances, it is necessary to prohibit such research.

To date, advances in research in the field of genetic engineering have led to the creation of a number of useful tools for improving human life, health and living conditions. Indeed, future research in the field of genetic engineering will play a key role in the development of various vaccines that prevent any disease, drugs that quickly cure diseases, and the emergence of new food products.

Биологик ресурсларни муҳофаза қилиш

АННОТАЦИЯ

Экология бўйича янги қонунчилик соҳасида амалга оширилган ислоҳотлар натижасида, биологик хилма-хиллик, ўсимлик ва ҳайвонот дунёси, озоқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш, ўрмонлардан фойдаланиш ҳамда экологик хавфсизликни таъминлаш, экологик сиёsat, табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш билан боғлиқ масалалар ўз акини топган.

Калит сўзлар:
Экология
экологик барқарорлик
ҳайвонот дунёси
биологик ресурслар
генетика
биологик хилма-хиллик
озоқ-овқат
флора
ўрмон.

Сохранение биологических ресурсов

АННОТАЦИЯ

Ключевые слова:

Экология
Экологическая устойчивость
Фауна
Биологические ресурсы, генетика
Биоразнообразие
Пища
Флора
Лес.

В результате реформ в области экологии обсуждаются вопросы биоразнообразия, флоры и фауны, продовольственной безопасности, использования лесов и экологической безопасности, природоохранной политики и рационального использования природных ресурсов.

Жамиятда экологик хавфсизлик ривожланишга таҳдид солаётган ички ва ташқи омиллар сифатида қаралиб, Ҳаракатлар стратегиясида ва тегишли концепциялар ва кўрсатмалар асосида унинг таъсир доираси борган сари камайтирилиб ва бартараф этилиб борилмоқда. Шунингдек, мамлакатимизда амалга оширилаётган ҳуқуқий ислоҳатлар натижасида ижтимоий, сиёсий, маданий ва бошқа соҳаларда мисли кўрилмаган янгиликлар юз бермоқда.

Табиий муҳитни асраб-авайлаш Ерда ҳаёт давом этишининг зарурий шарти сифатида умуминсоний қадриятлардан бири ҳисобланади. Аммо буни англаб этиш жараёни жуда суст кечмоқда. Бу борадаги ижтимоий, сиёсий, ҳуқуқий масалалар давлат аҳамиятига эга молик бўлган масалалар қаторига киради. Атроф табиий муҳитни муҳофаза қилиш, табиий заҳиралардан оқилона фойдаланиш, аҳолининг экологик хавфсизлигини таъминлаш давлат экологик сиёсатининг асосий йўналишдаридан бири ҳисобланади. Бу жараёнда вужудга келадиган мураккаб экологик ҳуқуқий муносабатларни тартибга солишда ҳуқуқий асосларнинг роли ва аҳамияти жуда катта.

Шуни таъкидлаш лозимки, Мустақил Ҳамдўстлик давлатларида бўлгани каби Ўзбекистон Республикасида ҳам экологик сиёсат қатор концептуал тамойилларга асоланган ҳолда атроф табиий муҳитни муҳофаза қилиш, табиий заҳиралардан оқилона фойдаланиш, аҳолининг экологик хавфсизлигини таъминлаш билан боғлиқ бўлган муносабатлар бир қатор экологик қонунчилик ҳужжатлари билан тартибга солинган.

Шу ўринда, Ўзбекистон Республикаси Парламенти экологик сиёсатни амалга ошириш учун қатор концептуал тамойилларга асосланган ҳолда экологик қонунчилик ҳужжатларини қабул қилган. Шунингдек, аҳолининг экологик хавфсизлигини таъминлаш, табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш, унинг муҳофазасини таъминлаш ва уни соф ҳолда келажак авлодга етказиб беришни таъминлашга қаратилган 30га яқин экологияга доир маҳсус қонунлар ва бу қонунлар асосида кўплаб ҳукumat томонидан яъни 350 дан ошиқ норматив ҳуқуқий ҳужжатлар ишлаб чиқилди. Демак, табиат ва жамият ўртасидаги муносабатларни тартибга солишга қаратилган маҳсус қонунлар бўлиб, булар: “Табиатни муҳофаза қилиш тўғрисида”ги, “Сув ва сувдан фойдаланиш тўғрисида”ги, “Ер ости бойликлари тўғрисида”ги, “Ўсимлик дунёсини муҳофаза қилиш ва ундан фойдаланиш тўғрисида”ги(янги таҳрирда 2016), Ер кодекси,

“Атмосфера ҳавосини муҳофаза қилиш түғрисида”ги, “Ўрмон түғрисида”ги қонуни(янги таҳрирда 2018), “Давлат санитария назорати түғрисида”ги, “Давлат ер кадастри түғрисида”ги, “Экологик экспертиза түғрисида”ги, “Метрология түғрисида”ги, “Стандартлаштириш түғрисида”ги, “Чиқиндилар түғрисида”ги қонуни ва ҳ.з.

Ушбу қонунчилик хужжатлари табиатни муҳофаза қилиш, табиий обьектлардан оқилона фойдаланиш ва аҳолининг экологик ҳавфсизлигини таъминлаш билан боғлиқ ижтимоий муносабатларни умумий асосларда тартибга солмасдан, балки маҳсус муҳофаза этади ва ундан оқилона фойдаланишга доир муносабатларни мустаҳкамлади.

Мустақилликнинг дастлабки кунлариданоқ, бошқа соҳалар каби қишлоқ хўжалик соҳасига ҳам алоҳида эътибор қаратилди. қишлоқ хўжалигида амалга оширилган ислоҳотлар ва ўзгаришлардан кўзланган мақсад юқори ҳосилдорликка эришиш, қишлоқ хўжалик маҳсулотлари таннархини пасайтириш ва ер унумдорлигини узоқ вақт сақлаб қолишдан иборат.

Ўз-ўзидан равшанки, физиология, генетика ва селекция соҳасида фундаментал тадқиқотларни ривожлантириш ва бу тадқиқотларни амалиётга татбиқ этиш қишлоқ хўжалиги соҳасини ривожланишига ижобий таъсир кўрсатади.

Англия зотдор моллар экспортери ҳисобланарди. XX асрнинг 70-йилларига келиб селекция ютуғи муаллифиликда янги илмий усуслар-ген инженерияси, эмбрионларни кўчириб ўтказиш, жинсни олдиндан белгилаш, радиоактив нурланиш инқилоб ясади[1].

Айниқса, атоқли генетик ва селекция ютуғи муаллифи олим, академик Н.Ч.Вавиловнинг бу соҳадаги тадқиқотлари селекция фанида туб бурилиш ясади. Унинг ўсимликлар марказларини аниқлаш ва уларни ирсий ўзгаришларини текширишдаги илмий ишлари селекция фани ривожланишига катта ҳисса қўшди.

Ген инженерияси тадқиқотларининг асосий мақсади тирик жонзотнинг асосий унсури-генига турли таъсир ўтказиб, янги тур, нав, зот, хил яратишдан иборат[2]. Ген инженерияси усулида яратилган нав ва зотларни анъанавий селекция усулида яратилган нав ва зотлардан фарқлаш зарур. Ген инженериясида янги нав ва зот яратиш учун бир турдаги ёки бир оиласдаги ҳайвонлар ва ўсимликлар эмас, балки бир-биридан бутунлай узоқ тур ва оиласдаги ўсимликлар ва ҳайвонлар ўзаро ген инженерияси усулида чатиштирилади ёки сунъий равишда ген ўзгартирилади. Натижада мутлақо инсон тасаввурига сифиши қийин бўлган гибридлар ва мутантлар (масалан, фил ва түянинг, балиқ ва товуқнинг, бўри ва қуённинг чатишмалари) юзага келади. Жаҳон жамоатчилигининг фикрича, бундай гибрид ва мутантларни яратилиши мавжуд табиий мувозанатни бузиш билан бирга инсон саломатлигига салбий таъсир кўрсатиши мумкин. Шу ҳолатларни ҳисобга олиб, бундай тадқиқотларни ўтказишни таъқиқлаш зарур.

А.И.Иойрыш, О.А.Красовскийларнинг фикрича ген инженерияси бу дастурли, наслдан наслга ўтиш хусусиятига эга бўлган, анъанавий селекция йўли билан чиқаришнинг имкони бўлмаган биологик тузилмалар (ҳайвонлар ва ўсимликларнинг индивидуал генлари, микроорганизмлари, оқсиллари) ини олишга қаратилган услуб ва воситаларнинг йиғиндисидир. Ген инженерияси

табиат қонуниятларни билишда, тибииётнинг долзарб муаммоларини ҳал қилишда, саноат ва қишлоқ хўжалигининг турли хил соҳаларини мувофиқлаштириш ва уўғунлаштиришда, кўплаб экологик ва ижтимоий муаммоларининг ечимини топишда инсоннинг имкониятларини кенгайтиради ва янги жиҳатларни касб этади.

Дарҳақиқат, ҳозирги кунда ген инженерияси соҳасидаги тадқиқотлар ютуқлари инсон ҳаёти, соғлиги ва турмуш шароитининг яхшиланиши учун бир қатор фойдали воситаларнинг яратилишини таъминлади. Зеро, келажакда ген инженерияси соҳасидаги илмий тадқиқотлар ҳар қандай касалликни олдини оловчи турли вакциналарни, касалликларни тез даволовчи дори-дармонларни тайёрлашда, янгидан-янги озиқ-овқат маҳсулотларини пайдо бўлишида асосий восита вазифасини бажаради.

Кейинги пайтларда ген инженериясининг ютуқлари жаҳон ҳам жамияти томонидан юқори баҳоланмоқда. Зеро, кейинги қисқа вақт оралиғида инсон соғлиги учун ўта муҳим аҳамиятга эга бўлган турли дори-дармонларнинг кашф этилиши, кўп йиллар давомида тузатиб бўлмаслиги тан олинган касалликларнинг давоси топилганлиги(масалан, агар рак касаллигининг бошланиш даврида, бу касалликдан батамом ҳалос бўлиши мумкинлиги, вирусли геппатит Внинг вакцинаси топилганлиги, ҳозирда деярли барчага маълум), инсон организми гармонларининг ўсишига ёрдам берувчи турли воситаларнинг вужудга келиши айнан ген инженерияси тадқиқотларининг ҳосиласидир.

Бундан ташқари келажакда инсоният олдида турган ва ҳал этилиши йилдан-йилга қийинлашиб бораётган очарчилик, сувсизлик, табиий атроф-муҳитнинг ифлосланиши ва қўйинки одам ва унинг мавжуд бўлиши билан боғлиқ деярли барча муаммоларни ҳал этишда энг асосий ва бирламчи омил бу ген инженерияси ва унинг ютуқлари бўлади, дея ҳеч иккиланмасдан айтишимиз мумкин. Айниқса, озиқ-овқат муаммосини ҳал этишда ва бу муаммо билан чамбарчас боғлиқ қишлоқ хўжалиги экинлари ҳосилдорлигини оширишда ген инженерияси тадқиқотлари юқори натижаларга эришмоқда. Зеро ҳозирги кунда бозорларимизни тўлдириб турган турли хил қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг аксарият қисми ген инженерияси ютуқлари асосида яратилган нав ва зотлардан олинган ҳосилдир. Ҳозирги кунда турли хил ҳашоратлар(масалан қурт) емайдиган олма ва картошка, кемирувчилар еса ўлиши мумкин бўлган лекин одам истъемол қиласа фақат фойда кўрадиган помидор, бодринг ва шунга ўхшаш полиз экинлари борлигини инсоният ажабланмасдан қабул қилмоқда. Кейинги йилларда кўплаб ривожланган давлатларда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларига бўлган талабни қондиришда айнан ген инженерияси ютуқларидан фойдаланишмоқда. Мисол учун кейинги икки-уч йил ичida юртимиз бозорларида пайдо бўлган “америка тарвузлари”га эътибор қаратадиган бўлсак, уларнинг жайдари тарвузларга қараганда уруғи кам бўлишини, серсув ва шираси юқори эканлигини кўришимиз мумкин.

Инсоният ген инженерияси илмий тадқиқотларининг бир йўналиши ҳисобланган клонлаш усули ёрдамида қишлоқ хўжалиги ҳайвонларини, ўсимликлар дунёсини ривожлантириш билан истиқболда катта ютуқларга эришишга умид боғламоқда. Масалан, яқинда АҚШ олимлари гуруч ядроидаги

ДНК кодини ўзгартириш йўли билан шолининг сувсизликка чидамли навини клонлаш усулида яратишгани оммавий ахборот воситаларида эълон қилинди[3].

Ген инженерияси натижаларининг инсон учун фойдали хусусиятлари бўлиши билан бирга, унинг инсон соғлиги учун зарапли жиҳатлари борлигини ҳам эсдан чиқармаслиги керак. Яъни, муайн янги натижага эришиш йўлида амалга оширилаётган тажрибалар ва амалиётлар ижобий натижа билан бирга салбий оқибатларни ҳам вужудга келтириши мумкинлигига ҳар доим ҳам шундай тадқиқот олиб бораётган шахслар кафолат бера олишмайди. Айниқса бир туркумда бўлмаган ўсимликлар ва ҳайвонлар генининг ўзгартирилиши келажакда инсон учун қандай хавф-хатар туғдиришини олдиндан башорат қилиш қийин. Мутахасисларининг таъкидлашича баъзи касалликлар лабараториялардаги хавфсизликнинг етарли даражада таъминланмаганлигидан келиб чиқсан.

Шундай экан ген инженерияси ютуқларининг жаҳон иқтисодий ва ижтимоий ривожланишидаги ўрни ва аҳамиятини ҳисобга олиб, ушбу илмий тадқиқот фаолияти ва унинг натижаларини ҳуқуқий жиҳатдан тарибга солиш зарурияти юзага келади.

Ҳуқуқий табиати ва ўзига хос хусусиятларига қўра ген инженерияси натижалари (ёки ютуқлари) интеллектуал мулк обьектлари жумласига киради. Зеро, ушбу ҳолатда инсон ўзининг ақлий-ижодий фаолияти орқали ўзи учун қулай ва фойдали натижага эришади. Бунда, инсоннинг ақлий-ижодий фаолияти тирик борлиқнинг барча обьектлари (ҳаттоқи инсон) устида олиб бориладиган илмий тадқиқотларга қаратилади. Бу фаолият тиббиёт, биология, зоология, селекция, генитика, физиология каби жонли табиат билан боғлиқ барча соҳаларда олиб борилади. Нимаики тирик мавжудот бўлса, айнан ўша ген инженерияси тадқиқотининг обьекти бўлиши мумкин.

“Ген инженерияси” атамасининг ўзи биринчи навбатда, илмий тадқиқот маъносини ифодалар экан ва бундай тадқиқотлар ўзига хос жиҳатларга эга экан, ген инженериясини интеллектуал мулкнинг ноанъанавий обьектлари жумласига киритишимиш мумкин. Лекин, масаланинг яна бир томони борки, ҳозирги кунда ген инженериясининг ҳуқуқий тушунчаси ва уни тартибга солувчи нормалар ва ҳуқуқий қоидалар мавжуд эмас экан унинг ҳуқуқий мақоми хусусида фикр юритиш эртадай кўринади. Зеро, обьектнинг ҳуқуқий мақоми уни тартибга солувчи қонун нормалари асосида аниқланади ва очиб берилади. Бироқ, фан ва техниканинг ривожланиб бориши қанчалик шиддатли бўлса, унинг ҳуқуқий тартиботи ҳам у билан ҳамоҳанг ривожланиши зарур. Акс ҳолда илм-фан ривожланишидан орқада қолган ҳуқуқий тизим иқтисодий ва ижтимоий муносабатлардаги катта салбий оқибатларни вужудга келишига имконият туғдириши мумкин.

Интеллектуал мулк обьектлари орасидан ген инженерияси натажаларига обьекти, ҳуқуқий ҳолати ва яратилган янгиликлари жиҳатидан энг яқин турадигани бу селекция ютуқлариидир. Шу муносабат билан биз ген инженерияси ва селекция ютуқларининг ўзаро нисбатини қўриб чиқамиз.

О.Оқюловнинг янги нав ва зотнинг бошқа услублар орқали (селекциядан бошқа), масалан, ген инженерияси орқали чиқарилиши ихтиро ҳисобланади[4], деб ҳисоблади. Фикримизча бу ўринда ген инженерияси тадқиқотлари натижасида яратилган обьектларни ихтиро сифатида тан олиш бироз баҳслидир.

Инчинун, юқорида таъкидлаганимиздек ген инженерияси натижалари (ёки ютуқлари) ни интеллектуал мулкнинг ноанъанавий объектлари жумласига киритиш ва уларнинг ҳуқуқий мақомини алоҳида белгилаш лозим. Ген инженерияси натижалари селекция ютуқларидан қўйидаги белгилари билан фарқ қиласди.

1) Агар селекция ютуқлари фақатгина ўсимликлар ва ҳайвонлар устида олиб бориладиган илмий тадқиқотлар ҳисобланса ген инженерияси тадқиқотлари олиб бориладиган объектлари доираси кенгdir.

2) Селекция ютуқларини яратишда анъанавий усул ва воситалардан фойдаланилса, ген инженерияси фаолиятининг асосида тирик мавжудот энг асосий элементи генини ўзгартириш, унга турли йўллар билан таъсир ўтказиш усуллари ётади.

3) Селекция ютуқларидан фарқли равишда ген инженерияси натижалари инсон соғлиги ва атроф-муҳит учун анча хавфли бўлиши мумкин.

Ҳозирги кунда ген инженериясининг иқтисодий-ижтимоий ҳаётдаги ўрнини ҳисобга олиб Ўзбекистон Республикасининг “Ген инженерияси тўғрисида”ги Конунини қабул қилиш зарурияти юзага келмоқда. Бундай қонунининг қабул қилиниши фан ва техниканинг жадал ривожланаётган соҳасида олиб борилаётган илмий тадқиқотлар самарадорлигини ва уларнинг жамият ҳаёти учун хавфсизлигини таъминлаган бўлар эди. Ўз вақтида ген инженерияси фаолиятини тартибга солувчи қоидалар собиқ Иттифоқ даврида ҳам ишлаб чиқилган эди. 1988 йил СССР Фанлар Академияси ҳузурида дезоксирибонуклини кислоталар (ДНК) ген инженерияси фаолияти хавфсизлиги қоидаларни ишлаб чиқиш бўйича комиссия тузилди. Ушбу комиссия фаолиятининг асосий мақсади мамлакатда олиб борилган биотехнология ва ген инженерияси ишларини таҳлил қилиш ва экспериментал йўналишлар ривожланишининг хавсизлик чораларини ишлаб чиқиш эди[5].

Республикамиз мустақиллик эришгач ген инженерияси фаолиятини тартибга солувчи қонун ҳужжатларига бўлган эҳтиёж юзага келди ва у ҳозирги кунгача қондирилгани йўқ.

Кўпчилик МДҲ мамлакатларида айнан шу соҳани тартибга солувчи қонун ҳужжатлари қабул қилинган. Масалан, Россия Федерациясида 1996 йил 5 июнда “Ген инженерияси соҳасидаги фаолиятни давлат томонидан тартибга солиниши тўғрисида”ги қонун қабул қилинган.

Шунингдек, Швейцария, Янги Зеландия, Россия, Украина, Молдавия, Арманистон, Кирғизистон, Белоруссия давлатларида ген инженерияси асосида яратилган навларни экиш кен йўлга қўйила бошланди ва бунинг ҳуқуқий асослари яратилди[6].

Холоса ўрнида таъкидлаш лозимки, ген инжерения фаолияти объектлари ва уни экологик-ҳуқуқий тартибга солиш масаласида республикамизда қабул биологик ресурслардан фойдаланишда озиқ-овқат маҳсулотининг сифати ва хавфсизлигини таъминлашнинг ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш, озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш борасида ҳал этишни талаб қилаётган ўта муҳим муаммолар, бу борадаги саъй-ҳаракатларни янада мувофиқлаштириш ва кенг миқёсдаги халқаро ҳамкорлик, келажакка қаратилган ёндашув ва холосаларни

биргаликда ишлаб чиқишни тақозо этади. Зеро, ген инженерения фаолияти объектлари ва уни экологик-хуқуқий тартибга солиш соҳасида жаҳоннинг турли мамлакатларида тўпланган тажриба ва амалиёт билан тизимли ва доимий равишда таҳлилий асосларда ўрганиб, норматив-хуқуқий хужжатларни такомиллаштириб боришни талаб қиласди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Оқюлов О. Интеллектуал мулк ҳуқуқий мақомининг назарий ва амалий муаммолари.-Т. 2004.-140-141 б.
2. ИмомовН.Ф.Интеллектуал мулк обьекти сифатида янги нав ва зотнинг ҳуқуқий мақоми.-Тошкент:
 3. ТДЮИ нашриёти, 2010. 232 б.
 4. Иойрыш А.И., Красовский О.А. Правовые аспекты генной инженерии.// Государство и право.
 5. 1997.№3. С 114.
 6. Окюлов О. Правовой статус интеллектуальной собственности. Автореф.дисс....док. юрид.наук -Т.:
 7. 2000. -27 с.
 8. Иойрыш А.И., Красовский О.А. Правовые аспекты генной инженерии.// Государство и право.
 9. 1997.№3. С 114.
 10. Абдураҳмонов Ш. Ҳужайрани сунъий кўпайтириш истиқболлари.//Сирли олам. 2002. №8. Б.12.